

Xilola ZAKIROVA,
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti dotsenti
E-mail: kh_zakirova@gmail.com

TAQU professori M.Niyazova taqrizi asosida

SHAHAR DISKURSIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada diskurs tahlil tushunchasining tilshunoslikda qo'llanilishi va uning kelib chiqish tarixi jahon tilshunosligida diskurs tahlil tushunchasi borasidagi qarashlar va ularning mohiyati, uning lingvokulturologik talqini lingvokulturologiyaning bevosita diskurs bilan bog'liq jihati, diskurs ham boshqa til birliklari qatorida bu sohaning tadqiq obyektlaridan biri hisoblanishi haqida yoritilgan. G'arbda shahar diskursi, biografik hamda madaniy begonalik kabi madaniy tushunchalar yoritilgan. Shu sabadan muloqot analizi, shaxslararo munosabatlar, ulardagi lingvomadaniy xususiyatlar kabi yirik sohalarni o'rganish bejiz yemas.

Kalit so'zlar: shahar diskursi, shaxslararo, lingvomadaniy, intent analiz, urbanizatsiya, madaniy begonalik.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL RELATIONS IN URBAN DISCOURSE

Annotation

This article highlights the use of the concept of discourse analysis in linguistics and the history of its origin, views on the concept of discourse analysis in world linguistics and their essence, its linguocultural interpretation, the aspect of linguoculture directly related to discourse. The fact is described that discourse is one of the objects of research in this area among other linguistic units.

In the West, cultural concepts such as urban discourse, biographical and cultural alienation are highlighted. For this reason, it is not for nothing that such large areas as communication analysis, interpersonal relationships, linguistic and cultural characteristics are studied in them, as well as its linguocultural interpretation. For this reason, it is not for nothing that such large areas as communication analysis, interpersonal relationships, linguistic and cultural characteristics are studied in them.

Key words: urban discourse, interpersonal, linguistic and cultural, intent analysis, urbanization, cultural alienation.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕЖПЕРСОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОРОДСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются использование понятия дискурс-анализ в лингвистике и история его возникновения, взгляды на понятие дискурс-анализа в мировой лингвистике и их сущность, его лингвокультурологическая интерпретация, аспект лингвокультуры, непосредственно связанный с дискурсом. Описан тот факт, что дискурс является одним из объектов исследования данной области среди других языковых единиц.

На Западе выделяются такие культурные концепции, как городской дискурс, биографическое и культурное отчуждение. По этой причине не зря в них изучаются такие большие направления, как анализ общения, межличностные отношения, языковые и культурные особенности.

Ключевые слова: городской дискурс, межличностный, лингвокультурный, интенционный анализ, урбанизация, культурное отчуждение.

Kirish. Inson kundalik hayotida turli insonlarni uchratadi, ixtiyoriy-majburiy muloqotga kiradi. Har kuni har birimiz kundalik nutqning ishtirokchisi sifatida harakat qilamiz: uyda va ko'chada, ziyofatda, transportda va do'konda suhbatlar. Bu yerda oila, do'stlar, notanish odamlar bilan suhbatlar, jamoat joylarida insonlarning birlamchi va ikkilamchi ehtiyojlaridan kelib chiqqan holatdagi muloqot qilish uchun real vaziyatlar ya'ni sof pragmatik suhbatlar mavjud. Bunga joriy faoliyatga hamroh bo'ladigan bir bo'g'inli so'zlarning tez almashinuvi va mazmuni amalga oshirilayotgan faoliyat va atrofda vaziyat bilan bog'liq bo'lmasligi mumkin bo'lgan uzoq suhbatlar kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kundalik nutqning dialog shakllari ustunlik qilishi bilan bir qatorda, kundalik yozishmalarning turli shakllari ham tez-tez uchrab turadi: oilaga eslatmalar, SMS xabarlar, telefon raqam qoldirish va boshqalar. Aynan kundalik nutq nutqning asosiy, genetik va tarixiy jihatdan original shakli hisoblanadi.

Hayotning birinchi yillaridan boshlab, birinchi so'zlarni o'zlashtirgandan so'ng, inson hayotining oxirigacha kundalik nutqning ishtirokchisi bo'lib qoladi. Shu sabadan muloqot analizi, shaxslararo munosabatlar, ulardagi lingvomadaniy xususiyatlar kabi yirik sohalarni o'rganish bejiz yemas.

Hozirgi kunda, metropolda yashovchi inson uydan chiqib, bevosita ko'plab shahar ma'lumotlariga duch keladi, begonalar bilan muloqotga kirishadi. Shahar aholisining kundalik hayoti ikki turdagi shahar maydonida - tashqi shahar muhitining ochiq

maydonida (ko'chalar, maydonlar, turar-joy binolari hovlilari, bog'lar, stadionlar, transport va boshqalar) va turli xil o'z ichki maydoniga yega bo'lgan funktsional maqsadli shahar ob'ektlarida (do'konlar, vokzallar, teatrlar, banklar, klinikalar va boshqalar) sodir bo'ladi. Tadqiqotda asosiy e'tibor metropolning har ikki shahar muhitining diskursiv maydoniga qaratildi.

Diskurs haqida so'z borar ekan, shuni ta'kidlash joizki bu atama zamonaviy tilshunoslikda keng qo'llanilmoqda. Ilk bor diskurs tushunchasi va uning ahamiyati bilan shugullana boshlagan antropolog Dell Humes diskurs tushunchasini lingvistik atama sifatida tilshunoslik sohasiga olib kirgan. Dellning fikriga kora diskurs bu faqatgina muloqotdir, yani kishilarning ogzaki nutqda bir-birlari bilan muloqotga kirishishidir, biroq diskurs muloqotgina bo'lib qolmay, balki matn bilan ham o'zaro uyg'unlikda sodir bo'ladigan jarayon ekanligini hisobga olish kerak.

Tilshunoslikda "diskurs" atamasi birinchi marta amerikalik olim Z.Xarris tomonidan 1952-yilda chop etilgan "Diskurs tahlili" maqolasida qo'llanilgan. Ushbu maqolada u matn nima ekanligini qanday aniqlash mumkinligi haqidagi savolni ko'tardi. Z.Xarris tilda sintaksisdan bir pog'ona yuqori bo'lgan tizim mavjudligini, matn tushunchasi ham shu tizimga mansub, degan fikrni ilgari surgan. Uning fikricha, diskurs tahlili, tilning strukturasi, gapdan ko'ra kengroq elementlarda ko'rib chiqadi. U nutqni "muayyan vaziyatda bir (yoki bir nechta) shaxs

tomonidan yozilgan yoki aytilgan bayonotlar ketma-ketligi" deb ta'riflagan.

Diskursiv tahlil alohida fan sohasiga aylanishi o'tgan asrning 70-yillariga to'g'ri keladi. N.Artyunova ta'kidlashicha: "Diskurs -bu ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy, psixologik omillar bilan birgalikdagi izchil matn hisoblanib maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq, odamlarning o'zaro ta'siri va ularning ongi mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)da ishtirok etuvchi komponent sifatida qaraladi. Shu sababli "diskurs" atamasi, "matn" atamasidan farqli o'laroq, hayot bilan aloqasi tiklanmagan qadimiy va boshqa matnlarga qo'llanilmaydi"[1].

Y.S.Stepanov diskursni quyidagicha ta'riflaydi: Diskurs – bu "tilda til" [2], lekin maxsus ijtimoiy shaklda berilgan. Diskurs, haqiqatan ham, tilda bo'lgani kabi, uning "grammatikasi" va "leksikoni" ko'rinishida ham mavjud emas.

Har qanday diskursning o'ziga xos sinonim almashtirish qoidalari, o'z haqiqat qoidalari, o'z odobi bor. Tilshunoslikda u, dastlab, gap yoki nutqda bog'langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo'lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Tilni pragmatik nuqtai nazardan tadqiq yetishga bag'ishlangan ishlarda diskurs atamasi sakkiz xil ma'noda qo'llangan:

- 1) so'z muqobili;
- 2) frazalardan o'lchami bo'yicha ortadigan birlik;
- 3) nutq vaziyati hisobga olingan holda fikrning adresatga ta'siri;
- 4) suhbat, nutqda so'zlovchi pozitsiyasi;
- 6) lisoniy birliklardan foydalanish;
- 7) fikrning ijtimoiy yoki mafkuraviy cheklangan turi;
- 8) matn hosil bo'lish shartlarini tadqiq yetishga mo'ljallangan nazariy qurilmalar [1].

Golland tilshunosi T.A.van Deyk diskursni bir nechta bosqichda nazar solishni taklif qiladi [2]. U keng ma'noda diskursga majmuaviy kommunikativ hodisa, tor ma'noda yesa kommunikativ faoliyatning yozma yoki nutqiy muloqot mahsuloti sifatida qarash kerakligini ta'kidlab o'tadi. T.A.van Deyk diskurs va matn o'rtasidagi farqni shunday belgilaydi: diskurs – aktual aytilgan matn, ya'ni faol nutqiy harakat, matn yesa til tizimiga yoki shakli lisoniy bilimlarga tegishli fikrlarning mavhum grammatik tuzilishidir.

"Diskurs" tushunchasining ta'rifi o'rganilayotgan hodisa tilshunoslik, antropologiya, adabiyotshunoslik, etnografiya, sotsiologiya, sotsiolingvistika, falsafa, psixolingvistika, kognitiv psixologiya va boshqalar kabi bir qator ilmiy fanlarning birlashmasida bo'lganligi sababli sezilarli qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shunga qaramay, turli sohalardagi zamonaviy olimlarning sa'y-harakatlari tufayli diskurs nazariyasi hozirgi kunda zamonaviy ilm-fan rivojida integratsiyalashuvning umumiy tendentsiyasini aks ettiruvchi mustaqil fanlararo soha sifatida shakllanmoqda, bu diskursni chuqurroq va kengroq o'rganishga va uning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Diskurs – suhbat turi. Diskurs janr kabitir. Nutqiy janr – tipik tuzilishi, lingvistik vositalardan foydalanishning o'ziga xosligi, aniq adresat, o'ziga xos kommunikativ maqsad va informativlik, imperativlik, yetiketlik kabi jihatlari bilan ajralib turuvchi nutq turi hisoblanadi.

Diskurs nafaqat og'zaki, balki yozma diskurs ham mavjud bo'lib, milliy tip doirasida diskursning adabiy va badiiy turini tanlash ham bunga yaqqol namuna bo'ladi. Shu munosabat bilan, diskursiv amaliyotda (keng ma'noda nutq) muloqotning kommunikativ, interaktiv va perseptiv tomonlari namoyon bo'ladi, deb taxmin qilish mumkin: ma'lumot va ma'lum bilimlarni uzatish (muloqot), nutq sheriklarining ma'lum bir ijtimoiy-madaniy aloqasi sifatida qo'llaniladi. Nutq madaniy hodisa sifatida, birinchi navbatda, axloqiy, utilitar va yestetik jihatlarda milliy madaniyatning qadriyat dominantlarini aks yettiruvchi, o'ziga xos xususiyatlarining yig'indisida tavsiflanadi.

Matnlarni talqin qilish o'quvchining madaniyatshunoslik malakasini, milliy madaniy qadriyatlar va ustuvorliklarni bilishini talab qiladi. Lingvistik madaniyatdagi madaniy ma'lumotlar –

ma'lum bir madaniyatga xos hodisalar: voqeeliklar, taniqli shaxslar, tarixiy voqealar, shuningdek, afsonalar, tasvirlar, e'tiqodlar, urf-odatlar, urfodatlar va boshqalar.

Bilamizki, Lingvokulturologiya - til-shunoslikning til, madaniyat, xalq madaniyatining tilda namoyon bo'lish xususiyatlarini aks ettiruvchi, o'rganuvchi fan. Til bir-liklarining lingvokulturologik tahlili tilshunoslik va madaniy hamjamiyatning o'ziga xos xususiyatlari, milliy-madaniy xarakteristikani tavsiflaydi, kommunikativ toifa, milliy madaniyat tushunchasining ahamiyatini tushuntiradi [7].

Lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi ma'lum bir lingvokulturologik doiraning muloqot makonining madaniy kelib chiqishi, diskurs va til, shuningdek, lisoniy birlikning madaniy belgilar terminlari interpretatsiyasi, xalqning tarixiy xotirasi prizmasidan kelib chiqqan holda tavsiflashdan iborat [5]. Shu jihatdan olib qaraganimizda, diskursni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish matnning lingvokulturologik maydonini tashkil etuvchi lingvokulturologik birliklar tizimini aniqlashni, matnning mazmuniy-tematik dominantlari sifatida madaniy tushunchalarni o'rganishni, nutqni individual – muallifning tilshunosligi sifatida ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

"Madaniy ahamiyatga ega so'z boyligi,– deb to'g'ri yozadi O.S.Chesnokova, – o'ziga xos konseptual va konnotativ yukka ega. Boshqacha qilib aytganda, tabiatan bunday so'zlarqimmatlima'lumotbori, ammo tayyor bo'lmagan odam uchun, agar siz ularningma'nosinitushunmasangiz, tushunishga jiddiy to'sqinlik qilishi mumkin. Bunday asarlar tabiatan qo'llaniladi, chunki ulardagi ma'lumotlar keyinchalik hayotda(ishda,sayohatda va hokazo) foydalanish uchun berilgan. Badiiy adabiyot, bundaestetikfunksiya axborotdan ustun bo'lsa-da, xuddi shunday rolni bajarishi va xalqtarixi,madaniyati va kundalik hayoti haqida ekstralingvistik bilim manbayi bo'lishim mumkin.

Lingvokulturologiyaning bevosita diskurs bilan bog'liq jihatiga kelsak, shuni aytish lozimki, diskurs ham boshqa til birliklari qatorida bu sohaning tadqiq obyektlaridan biri hisoblanadi. "Lingvokulturologiya" kitobining muallifi V.A.Maslova bu borada quyidagicha yozadi: "Matn tilshunoslik va madaniyatning haqiqiy kesishuv nuqtasidir. Zero, diskurs til hodisasi va uning oliy sathi hisoblanadi, shu bilan birga, u madaniyat mavjudligining amal qilish shakli hamdir" [5].

Muhokama. Shahar diskursida jamiyat manfaatlarini ifodalanganligi, bizga aholining ehtiyojlarini tushunish va hukumatning shaharga bo'lgan qarashlarini aniqlash imkonini beradi. Shaharning jamiyat vakillari turli institutsional tashkilotlarda faoliyat olib borayotgani sababli, ularda shahar talqini ham turlicha bo'ladi.

Shahar diskursida bu konstruksiyalarni urbanemalar deb atash maqsadga muvofiqdir. Shahar urbanemalarining institutsional muhit elementlari bilan nomuvofiqligi, ba'zi shaharlarni ulkan metropolitenga aylantirishiga, ba'zilarini esa muqarrar ravishda yo'q bo'lib ketishiga, buning natijasida shahar uyg'unligining yo'qolishiga olib keladi.

G'arbda begona odamlarning g'amxo'rlik ehtiyojlariga shahar diskursida berilayotgan javoblari orqali odamlarning xatti-harakati jismoniy yaqinlik va ijtimoiy o'zaro ta'sirni minimallashtirish intensiyasi mavjudligini guvohiga aylanishimiz mumkin. Bu mavzu klassik G'arb shahar sotsiologlari tomonidan ilgari surilgan.

Tonnies, Simmel va Wirth shahar hayotini individuallashtirish va sanoatlashtirish kabi modernizatsiya jarayonlarini aks ettiruvchi ijtimoiylikning yangi va o'ziga xos shakli sifatida tasvirladilar.

Yangi ijtimoiy tuzilmalar (Tonnies, 1957 [1887]), ortiqcha hissiy ma'lumotlar (sezuvchanlik) (Simmel, 1971 [1903]) va qo'shni aholi zichligi (Wirth, 1938) natijasida odamlar jamoat joylarida hissiy jihatdan yopiq bo'lib qolishdi, atrofdaqilar bilan imkon qadar kamroq aralashishga harakat qila boshlashdi.

Natijada, aholi jamoat joylarida bir-birlariga aralashmaydigan va boshqalardan ham shunday qilishlarini kutadigan bo'lib qolishdi. Bunday fikr yuritish uzoq vaqtdan beri urbanizmning umumiy tavsifi sifatida qaralgan.

Xulosa. Olimlarning keyingi avlodlari shahar hayotidagi guruhlar va guruhlararo ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi farqni kengaytirdilar. Klassik sotsiologlar, Simmel dan tashqari, bir-birini shaxsan tanimaslikning taxminiy umumlashtirilgan holatiga e'tibor qaratgan bo'lsalar («biografik begonalik», Lofland, 1998: 7-8), ularning davomchilari shaharlardagi ijtimoiy bo'linishlarning etnik kelib chiqishi va sinfi kabi roliga e'tibor

qaratishgan (Allport, 1954; Valentin, 2008; Vang va boshqalar, 2020; Wessendorf, 2014).

Shu nuqtai nazardan, aloqa qilmaslik "madaniy begonalik" dan dalolat beradi (Lofland, 1998: 7-8), chunki shaharliklar boshqa madaniy guruhga mansub bo'lgan "begona" deb qabul qilingan odamlar bilan ko'proq tanish bo'lgan odamlar bilan va kamroq aloqada bo'lishadi.

ADABIYOTLAR

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990.
2. Абдуназарова Н. "Дискурс"ни изохлашга бўлган турлича ёндашувлар. Academic research in educational sciences. 2021, №4
3. Борботько В.Г. Элементы теории дискурса. - Грозный: Изд-во Чечено-Ингуш.гос.ун-та,1981
4. Карасик В.И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс.- В., 2000.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология.–М.: 2001
6. Соболева Е. Проблемы прагматики англоязычного художественного текста // Известия ПГПУ. 2008.
7. Газизов Р. А., Мурашов Р. З. Лингвокультурология и современная лексикография. 2016.. № 2.